

VALORI MORALE ȘI VALORI DEONTICE

Ionel NARIȚA*

CZU 17

Rezumat: *Valorile morale privesc comportamentul oamenilor în interiorul unei comunități. Comportamentul unui agent are o valoare morală pozitivă, dacă nu duce la stări disonante. Valorile deontice pot exista numai în interiorul unei organizații. Acestea sunt rodul unor acte de comunicare provenite de la o autoritate deontică. Valorile morale și cele deontice sunt compatibile.*

Cuvinte-cheie: valori morale, valori deontice, etică organizațională, autoritate.

MORAL AND DEONTIC VALUES

Abstract: *The moral values concern the human behavior relatively to a community. The behavior of an individual has a positive moral value if it does not entail dissonant states. The deontic values can be only inside of an organization. They are the fruits of some communication acts emitted by a deontic authority. The moral and deontic values are compatible.*

Keywords: moral values, deontic values, organizational ethics, authority.

1. Introducere:

În urma unei acțiuni, un agent acțional [1, 11] ajunge dintr-o stare inițială într-o altă stare finală, în așa fel încât, starea finală nu urmează în chip natural din starea inițială. Despre stările care nu sunt urmarea cursului natural al lucrurilor spunem că sunt intenționale. De exemplu, pentru a explica de ce un corp, în loc să cadă spre suprafața pământului, așa cum ar fi natural, se depărtează de aceasta, presupunem intervenția unei intenții.

Agentul [3, 273] are acces numai la propriile stări, care sunt analiza-tecu ajutorul intensiunilor, *f*, prin conștientizare. Principiile logicii impun

---

* Ionel NARIȚA, doctor în filosofie, profesor universitar, Universitatea de Vest din Timișoara, ionel.narita@e-uvv.ro

agentului ca intensiunile rezultate din conștientizarea stărilor proprii să fie atribuite unor obiecte situate în spațiu, în afara sa, prin observație. În acest fel, iau naștere faptele *fa*, unde *a* este un obiect, iar *f* este o intensiune. La rândul lor, faptele sunt exprimate prin propoziții [1, 6] de forma „*a* este *f*” =_{not} „*fa*”.

La un moment oarecare, un fapt are loc sau nu, adică, faptele au o anumită valoare ontică. La rândul ei, o propoziție are valoare de adevăr, fiind adevărată sau falsă. Propoziția „*fa*” este adevărată dacă faptul *fa* are loc și este falsă dacă faptul exprimat nu are loc. De aceea, valorile de adevăr sau *alethice* sunt echivalente cu valorile ontice. Faptele reprezintă condiții suficiente în raport cu stările agentului acțional. Un agent se află într-o stare deoarece au loc anumite fapte. De exemplu, agentul vede sau simte roșu deoarece unele obiecte sunt roșii.

Valorile alethice/ontice nu sunt suficiente pentru a explica existența intenționalității. Dacă ne-am oprit la acestea, faptele s-ar produce conform cursului lor natural. De aceea, pentru a explica acțiunile agentului, respectiv, pentru a explica de ce agentul selectează dintre mai multe variante care dintre ele să se realizeze sau de ce agentul poate decide, faptele trebuie caracterizate și prin alte valori, pe care le numim *intenționale*, binele și răul. Pe lângă aceea că un fapt are loc sau nu, acesta este bun sau rău. Valorile ontice și cele intenționale sunt independente între ele.

Agentul atribuie unui fapt atât o valoare ontică, prin intermediul opiniilor cât și o valoare intențională prin atitudini. Opinia este pozitivă dacă agentul crede că faptul are loc și este negativă când crede că nu are loc. Atitudinea este favorabilă când faptul este considerat bun și nefavorabilă dacă faptul este considerat rău. Atât opiniile, cât și atitudinile pot fi corecte sau incorecte. De exemplu, opinia că faptul *p* are loc este incorectă dacă *p* nu are loc.

Prin compunerea opiniilor și atitudinilor se obțin emoțiile. Agentul se raportează la fapte și, în acest fel, la stările proprii, prin intermediul emoțiilor. Emoțiile sunt consonante dacă opinia și atitudinea au aceeași calitate sau disonante, dacă opinia și atitudinea au calități diferite. De exemplu, teama este disonantă deoarece este rezultatul unei opinii pozitive și a unei atitudini nefavorabile [8, 34].

Intențiile și, în măsura posibilului, acțiunile agentului rațional sunt ast-

fel orientate încât să evite stările emoționale disonante și să conserve stările consonante. De exemplu, agentul va acționa astfel încât faptele rele să nu aibă loc iar faptele bune să aibă loc. Emoțiile, la rândul lor, pot fi corecte sau eronate. O emoție este corectă numai dacă atât opinia cât și atitudinea corespunzătoare sunt corecte. De pildă, agentul ar putea resimți eronat teamă față de un fapt care nu se produce sau are consecințe benefice.

După cum am văzut, stările proprii ale agentului sunt consecințe ale faptelor [3, 23]. Acestea nu au alte consecințe, așa încât, stările proprii sunt consecințe ultime. Agentul atribuie emoții propriilor stări, de aceea, pentru a stabili valoarea intențională a unui fapt, acesta trebuie raportat la stările agentului, adică, valoarea intențională a faptelor depinde de valoarea intențională a consecințelor acestora. Un fapt este bun dacă are consecințe bune și este rău dacă are consecințe rele. Regresia la infinit nu este posibilă deoarece există ultime consecințe, care sunt stările agentului.

La rândul lor, valorile alethice/ontice depind de condițiile suficiente sau de condițiile necesare ale propozițiilor sau faptelor. O propoziție este adevărată dacă o condiție suficientă este adevărată și este falsă dacă o condiție necesară este falsă. Putem reprezenta relațiile privind aceste valori utilizând limbajul simbolic:

(„p” | - „q”) = (p | - q), o propoziție este adevărată dacă are condiții suficiente adevărate.

(„p*” | - „q*”) = (q | - p), o propoziție este falsă dacă are consecințe false.

(Gp | - Gq) = (q | - p), un fapt este bun dacă are consecințe bune.

(Bp | - Bq) = (q | - p), un fapt este rău dacă are consecințe rele.

Stările benefice sunt cele consonante. În cazul unei stări consonante, atitudinea și opinia trebuie să aibă aceeași calitate. De aceea, condiția pentru ca o stare să fie consonantă este echivalența dintre valorile ontice/alethice și cele atitudinale: $Gp = p$.

2. Valori morale

Agenții trăiesc și acționează împreună, alcătuind *comunități*. Morala are rolul de a explica existența comunităților, așa încât, fiecărei comunități îi corespunde o morală. Prin intermediul moralei dăm seama de modul în care acționează indivizii în cadrul comunității. În absența comportamentului moral, o comunitate nu poate exista. O comunitate există atâta vreme

cât intențiile sau obiectivele membrilor ei se pot realiza. Comunitatea are tocmai rolul de a favoriza atingerea unor obiective care, pentru individul izolat, ar fi imposibile. Un agent moral se comportă astfel încât comunitatea să dănuie, respectiv, se abține de la acele acțiuni care îi împiedică pe ceilalți membri ai comunității să își realizeze intențiile [1, 29].

O acțiune a unui agent este morală în măsura în care nu generează stări disonante pentru alți membri ai comunității. De aceea, valorile morale ale comportamentului sunt aceleași cu valorile intenționale, numai că, în timp ce valorile intenționale au în vedere individul izolat, cele morale privesc individul ca membru al unei comunități. De asemenea, pe când valorile intenționale se aplică oricărui fapt, cele morale privesc doar acțiunile și comportamentul desfășurate în interiorul comunității. De exemplu, ploaia poate fi apreciată ca bună sau rea, dar nu din perspectivă morală. Comportamentul unui ins în somn poate fi benefic sau nu, dar nu poate fi valorizat moral.

Morala nu îl privește atât pe cel care acționează, ci îi are în vedere pe aceia care suportă acțiunile. Dacă morala l-ar avea în vedere pe actant nu am putea explica de ce furtul este respins, odată ce este în folosul hoțului. Prin urmare, morala nu este acțională, ci morala este a celor care suferă acțiunea, putem vorbi doar de o morală sau etică a suferinței.

După cum am văzut, valorile intenționale se aplică stărilor individului, când sunt valori individuale și acțiunilor acestuia ca membru al unei comunități, când sunt valori morale. De multe ori, există un conflict aparent între acestea, ceea ce pare bun pentru individ poate dăuna comunității, am ajunge la consecința că individul, de dragul comunității sau a moralei, ar trebui să sacrifice propriul bine.

Diferența dintre valoarea unei acțiuni relativ la individ și relativ la comunitate provine de acolo că, în cadrul comunității, fiindând mai mulți agenți, stările acestora sunt diverse. O acțiune care ar fi conformă stării în care se află individul, ar putea veni în conflict cu stările altor membri ai comunității. Valoarea morală a acțiunilor diferă de valoarea personală a acestora deoarece prima rezultă din raportarea la o gamă largă de stări posibile.

Individul, la rândul său, trece de-a lungul timpului prin nenumărate stări. Prin urmare, ceea ce ar părea benefic dacă este raportat la o stare oarecare, ar putea fi rău dacă avem în vedere toate stările în care s-ar putea

afla individul de-a lungul vieții. De multe ori, oamenii ajung să regrete acțiuni săvârșite în trecut care, în momentul respectiv, păreau bune. De aceea, pentru a evalua propriile acțiuni, individul trebuie să se raporteze la toate stările posibile. Dar, stările posibile sunt aceleași pentru toți oamenii deoarece stările proprii sunt alcătuite din intensiuni, intensiunile alcătuiesc scale, așa încât, nu există intensiuni diferite pentru inși diferiți. În acest fel, ansamblul stărilor posibile ale unui individ sunt aceleași cu stările posibile ale unei comunități. De aici rezultă că, de fapt, nu există deosebire între binele individual și cel colectiv sau moral. Un agent săvârșind binele moral nu face altceva decât să își facă bine sieși și reciproc, dacă își face rău sieși face rău celorlalți.

S-ar putea argumenta că, deoarece evaluarea corectă a faptelor cu privire la valoarea lor intențională trebuie să ia în considerare toate combinațiile posibile de intensiuni, trebuie să existe un factor care asigură realizarea tocmai a combinațiilor bune. Ținând seama de limitele oamenilor, care nu sunt în măsură să ia în seamă toate stările posibile, acest factor ar trebui să fie suprauman sau supranatural. În afara unui asemenea factor, morala nu ar fi posibilă.

Chiar dacă, așa cum am văzut, individul ar putea considera că una sau alta dintre stările lui sunt rele, aceasta ar fi doar o perspectivă îngustă, incompletă, deoarece nu ține seama de ansamblul stărilor posibile. Nu este exclus ca binele să necesite tocmai asemenea stări care, pe plan individual, să fie disonante. Cu toate acestea, nimeni nu a reușit să dovedească existența unui asemenea factor, decât apelând la cerc vicios sau regresie la infinit. De aceea, credința că răul nu se petrece nu este justificată; răul moral rezistă, intențional sau întâmplător.

Deoarece binele moral presupune raportarea acțiunilor la toate stările posibile, putem formula principiul judecății morale:

„O acțiune este bună din perspectivă morală dacă nu are drept consecință stări (combinații posibile de intensiuni) disonante.

O acțiune este bună din perspectivă morală dacă nu generează emoții [8, 87] corecte disonante.

De exemplu, sacrificiul de sine, chiar dacă, aparent, este în beneficiul comunității, nu poate fi considerat moral pozitiv deoarece duce la stări disonante cel puțin pentru agent, dar și pentru cei apropiați lui. Comporta-

mentul moral are o componentă activă și una pasivă. Componenta activă este alcătuită din acțiuni care generează stări consonante, iar componenta pasivă constă în abținerea de la acțiuni care conduc la stări disonante. Dintre acestea, componenta pasivă este dominantă deoarece, prin producerea unor stări consonante pentru unii membri ai unei comunități, pot apare stări disonante în cazul altora. Comportamentul moral presupune mai curând abținerea de la acțiune decât acțiunea.

3. Valori deontice

Realizarea unor obiective care depășesc limitele individuale necesită cooperare și organizare. În aceste fel, comunitățile sunt organizate, devin organizații. Nu există comunități atestate istoric fără o anumită structură, de aceea, nu se poate distinge între comunități și organizații. Putem discerne doar între diferite grade de organizare a comunităților. Organizațiile sunt sisteme sociale a căror structură primară este alcătuită din relații comunicaționale. În general, relațiile sunt intensiuni construite prin comunicare, nu există relații date empiric. Relațiile comunicaționale, pe lângă faptul că rezultă în urma unor acte de comunicare, se manifestă prin asemenea acte (intenționale și convenționale).

Relațiile comunicaționale dintr-o organizație sunt, în principal, de cooperare și ierarhice. În cazul unei relații de cooperare, nu există diferențe între mesajele părților. Relațiile ierarhice constau într-un schimb asimetric de mesaje, unde una dintre părți transmite dispoziții, iar cealaltă propoziții. Prin prezența relațiilor de ierarhizare, în cadrul unei organizații, putem distinge cel puțin două niveluri, decizional și executiv. La nivelul decizional, prin mecanisme diverse, se iau decizii care sunt transmise către nivelul executiv prin dispoziții. Acestea sunt efectuate de către membrii organizației de la nivelul executiv, iar apoi, aceștia transmit către nivelul decizional rapoarte sau informații care conțin propoziții. Pornind de la acestea, la nivelul decizional sunt emise alte dispoziții, iar ciclul comunicațional dintr-o organizație se reia.

Relațiile comunicaționale ierarhice duc la inegalitate între membrii organizațiilor. Unii dintre aceștia, care joacă rolul de autorități, au *dreptul* de a emite dispoziții cărora ceilalți trebuie să le dea curs, să le recunoască și să își adapteze comportamentul conform acestor dispoziții. În acest mod, unii

membri ai organizației pot să își atingă obiectivele, în vreme ce alții sunt nevoiți să renunțe, cel puțin parțial, la obiectivele proprii. Această diferență comunicațională din cadrul organizațiilor nu se poate fundamenta pe valorile morale, deoarece comportamentul moral presupune tocmai abținerea de la acțiuni care împiedică alți membri ai comunității să-și atingă propriile obiective. Organizațiile nu pot funcționa pe baza comportamentului și a valorilor morale. Totuși, moralitatea nu poate fi exclusă deoarece organizațiile rămân comunități umane. De aceea, nu poate exista organizație complet în afara moralității, deși valorile morale sunt marginalizate.

Relațiile ierarhice din cadrul organizațiilor nu pot fi fundamentate moral, nu apar prin evoluția firească a comunităților, adică nu în mod liber, ci prin constrângere. De bună seamă, pot fi aduse numeroase exemple în care membrii unei comunități își aleg un conducător prin voința lor, dar și în aceste cazuri, intervin constrângeri. De pildă, triburile germanice se supuneau unui șef în caz de război. Popoarele xiong nu, hunii sau mongolii, s-au supus unor șefi când voiau să se impună în fața altor populații; desigur, scopurile lor nu pot fi considerate morale etc. Spre deosebire de persuasiune, care apelează la valori date, cum sunt valorile de adevăr sau valorile morale, constrângerea introduce noi valori în mod artificial, valorile *deontice* [4, 34].

Valorile deontice sunt urmarea unor dispoziții, adică a unor acte de comunicare asimetrice venite din partea unei autorități. Spre deosebire de valorile ontice, alethice sau morale, care există în mod natural [3, 139], firesc, cele deontice sunt artificiale, acestea sunt opera autorităților deontice. Nu putem vorbi de autorități epistemice sau morale, în schimb, valorile deontice nu pot exista în afara autorităților deontice. Orice tentativă de a impune autorități epistemice sau morale, după modelul celor deontice, nu are justificare.

Prin asemenea dispoziții, sau *reguli*, în cadrul organizației respective sunt asociate două categorii de fapte, respectiv, faptele sancționate și sancțiunile [8, 124]. Faptele sancționate nu pot fi decât acțiuni, respectiv, categorii de acțiuni. Nu pot cădea sub sancțiune fenomenele naturale, de pildă. Degeaba au pedepsit perșii marea bătând-o cu vergele înroșite, căci nu au avut nici o dobândă.

Acțiunile sancționate sunt acelea față de care autoritatea deontică are un interes să fie sau să nu fie efectuate de către anumiți membri ai organizației,

iar sancțiunile sunt fapte față de care cei supuși constrângerii au o atitudine favorabilă (recompense) sau nefavorabilă (pedepse). Prin mecanismul acțiune sancționată – sancțiune, regulile caută să inducă anumite emoții cu privire la comportamentele sancționate [4, 78].

Forma regulilor este de implicație, unde acțiunea sancționată, p , este prezentată drept antecedent, iar sancțiunea, q , este consecvent: „Dacă p atunci q ”. De pildă, una dintre regulile din Codul lui Hammurabi este „Dacă cineva rupe osul unui awelum atunci să i se rupă și lui un os”. Prin structura de implicație, sancțiunea este prezentată drept consecință a comportamentului sancționat. Așa cum am văzut, atitudinea față de consecvent se transmite antecedentului. Scopul regulilor este acela de a extinde atitudinea membrilor organizației față de sancțiune asupra comportamentului sancționat. În acest mod, membrii organizației vor încerca anumite emoții față de comportamentele sancționate și vor acționa conform acestora.

Valorile deontice caută să copieze structura valorilor morale și să le substituie. Am văzut că, valoarea morală a unui comportament depinde de valoarea consecințelor acestuia. În același mod, prezentând relația dintre acțiunea sancționată și sancțiune ca fiind implicația, valoarea deontică a comportamentului sancționat este construită pornind de la valoarea intențională a sancțiunii. După cum sancțiunea este o recompensă sau o pedeapsă [6, 125], se deosebesc două serii de valori deontice. Ne oprim numai la valorile deontice punitive, construite pornind de la pedepse. Acestea sunt interdicția și obligația [2, 13]. O acțiune este interzisă într-o organizație dacă efectuarea ei este pedepsită și este obligatorie dacă abținerea de la acea acțiune este pedepsită:

$(Bq \mid Ip) = (p \mid q)$, dacă o acțiune este pedepsită atunci este interzisă.

$(Bq \mid Op) = (p^* \mid q)$, dacă abținerea de la o acțiune este pedepsită, acțiunea este obligatorie.

Dacă o acțiune este interzisă, abținerea de la efectuarea ei este obligatorie și dacă este obligatorie, atunci abținerea este interzisă: $Ip = Op^*$. Acțiunile care nu sunt interzise sunt permise, iar cele care nu sunt obligatorii sunt facultative:

$I^*p = ((p \mid q)^* \vee Gq)$, p este permisă dacă nu este pedepsită.

$O^*p = ((p^* \mid q)^* \vee Gq)$, p este facultativă dacă abținerea nu este pedepsită.

Intenția din spatele sistemului de reguli dintr-o organizație este de a crea impresia că, prin intermediul acestuia, comportamentul moral este întărit, interzicând comportamentele rele din perspectivă morală. Dacă avem în vedere că pedeapsa este prezentată drept consecință a acțiunii sancționate, are loc: $Ip = ((p \mid - q) \& Bq) = Bp$. O asemenea intenție este ilustrată și de modul în care sunt prezentate codurile de legi. De pildă, Ur Namu pretindea că rolul codului său este de a proteja văduvele și orfanii.

De fapt, un asemenea raționament nu este corect deoarece premisa majoră este falsă. În realitate, relația dintre acțiune și pedeapsă, dacă ținem seama de condițiile ce trebuie satisfăcute de pedepse, este de compatibilitate, când ar urma $Ip = ((p \mid o q) \& Bq)$, de unde nu mai urmează Bp . De aceea, regulile sau legile nu pot servi drept premise justificative pentru raționamentele noastre practice [5, 55]. De pildă, argumentarea „Este rău să furi deoarece dacă furi vei ajunge la închisoare” nu este corectă deoarece furtul nu este condiție suficientă pentru închisoare, așa cum presupune argumentul.

Deoarece acțiunea sancționată și sancțiunea sunt doar compatibile, valorile deontice sunt independente de cele morale. Din aceea că o acțiune este interzisă nu rezultă că ar fi rea din punct de vedere moral și nici invers. Dimpotrivă, îndelungata istorie a dreptului ne arată că acțiuni morale au fost interzise prin legi și acțiuni imorale au devenit obligații [7, 293]. Dreptul nu este o aplicare a moralei, nici o extindere a acesteia deoarece nu respectă principiile moralei. Legile generează drepturi dar numai pentru unii, ori, din perspectivă morală, nimeni nu trebuie exclus de la beneficii [7, 228].

Există numeroase tentative de a moraliza dreptul sau justiția. Utilitarismul [1, 139] consideră că este moral ceea ce este util celor mai mulți, că judecata morală presupune un calcul de fericire, o acțiune ar fi bună moral dacă aduce fericire la cât mai mulți membri ai comunității. [7, 19] O asemenea doctrină tinde să transforme autoritatea deontică în autoritate morală. O altă perspectivă consideră că beneficiile trebuie distribuite după merit, lăsând deoparte pe cei mai puțin merituoși. Sigur că, asemenea teoreticieni se au în vedere în primul rând pe ei și cei din jurul lor, considerând că meritul le aparține sau că ei trebuie luați ca etalon de judecată. În fapt,

nu există nici o justificare pentru a exclude pe cineva de la beneficii din perspectivă morală.

Desigur că valorile deontice au o componentă morală [5, 114] deoarece organizațiile sunt, în ultimă instanță, comunități umane. Nici o comunitate umană nu poate exista fără moralitate. Prin urmare, nu ar putea exista vreo organizație în care să fie permisă crima sau furtul generalizat. Chir și în Sparta, numai hiloții puteau fi uciși, nu oricine. Cu toate acestea, deoarece generează drepturi, adică discriminare și inegalitate între oameni, valorile deontice nu pot fi asimilate valorilor morale.

Referințe bibliografice:

- 1) Harty John F., *Agency and Deontic Logic*, Oxford U. P., Oxford, 2001.
- 2) Ishtiyaque Haji, *Deontic Morality and Control*, Cambridge U. P., Cambridge, 2004.
- 3) Mendola Joseph, *Goodness and Justice*, Cambridge U. P., Cambridge, 2006.
- 4) Navarro Pablo, Rodriguez Jorge L., *Deontic Logic and Legal Systems*, Cambridge U. P., Cambridge, 2014.
- 5) Perelman Ch., *Justice, Law, and Argument*, D. Reidel Publ. Co., Dordrecht, 1980.
- 6) Prooijen Jan-Willem v., *The Moral Punishment Instinct*, Oxford U. P., Oxford, 2018.
- 7) Rawls John, *A Theory of Justice*, Harvard U. P., Cambridge Mass., 1999.
- 8) Weiner Bernard, *Social Motivation, Justice, and the Moral Emotions*, Lawrence Erlbaum, Mahwah, 2006.